

יוסף נבון ביי – מעורבותו בפיתוח ארץ-ישראל בשלהי המאה הי"ט

יוסף גלס

במאה הי"ט התרחש בארץ-ישראל תהליך הולך וגובר של מודרניזציה. בתהליך זה היו מעורבות שתי קבוצות מוגדרות: גורמים חדשים שבאו מבחוץ ואנשים מקרב האוכלוסייה המקומית.¹ מקרב בני האוכלוסייה המקומית מילאו תפקיד חשוב ביצירת תהליך זה היוזמים הכלכליים, שארגנו וניהלו את פעילויותיהם העסקיות תוך נטילת סיכון למען הפקת רווחים.² פעילותם הכלכלית השפיעה לא רק על הכלכלה אלא גם על הנוף ועל מרקם ההתיישבות בארץ-ישראל.

בתקופת הגידול בפעילות הכלכלית, במחצית הראשונה של המאה הי"ט, התעוררו קשיים מסוימים במסחר עם פנים הארץ; קשיים אלה נבעו בעיקר מבעיות בטחון. בנסיבות אלה קמו ועלו מתווכים מקומיים, אשר תיווכו בין הסוחרים האירופים, שישבו בערי החוף ובין המרכזים שבלב הארץ. אנשים מתוך האוכלוסייה המקומית לקחו לעצמם בהדרגה את תפקידי הסוחרים הזרים, ותפסו את מקומם באופן חלקי. במקביל לכך התפתח מעמד של סוחרים מקומיים בנמלים גדולים, כמו: אלכסנדרטה, ביירות ואלכסנדריה, וכן בנמלים הקטנים יותר של ארץ-ישראל: יפו, עכו, וחיפה. מעבר מרכזי המסחר מפנים הארץ אל אזור החוף גרם לירידת חשיבותן של דמשק וחאלב, ערים הפונות כלפי המדבר וממוקמות על נתיבי מסחר מסורתיים.³

הן המתווכים והן הסוחרים המקומיים היו ברובם מקרב אוכלוסיות המיעוטים – נוצרים, ארמנים ויוונים וכן יהודים ספרדיים. יתרונם על האוכלוסייה המוסלמית היה בכך שהיו מוגנים על-ידי קונסולים זרים וכן בעובדה ששלטו בשפות אירופיות ובשפות המקומיות.⁴

* מאמר זה מבוסס על י" גלס, 'יוסף נבון ביי: זם כלכלי מקומי ותרומתו להתפתחות הנוף של ארץ ישראל בשלהי המאה ה-19', חיבור לשם קבלת התואר מוסמך בגאוגרפיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים מארס 1988. ברצוני להודות לפרופסור רות קרק ולפרופסור יהושע בן-אריה על הדרכתם המסורה ועל הסיוע שנתנו לי במהלך השנים הרבות שלמדתי אצלם. כמרכזן ברצוני לציין את הסיוע הכספי שניתן לי על-ידי קרן מנשה אלישר באוניברסיטה העברית בירושלים. סיוע זה מימן חלקית עבודת מחקר זו.

1 נ' גרוס, 'תמורות כלכליות בארץ-ישראל בסוף התקופה העות'מאנית', קתדרה, 2 (חשון תשל"ז), עמ' 124.
2 ראה: J.L. McKechnie, *Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language*, I, Cleveland & New York 1969, p. 608

3 Ch. Issawi, *The Fertile Crescent 1800-1914*, New York 1988, pp. 137-138; W.R. Polk & R.L.: ראה: Chamber, *Beginnings of Modernization in the Middle East*, Chicago 1975, p. 16; R. Kark, 'The Decline and Rise of the Coastal Towns in Palestine, 1800-1914', G.G. Gilbar (ed.), *Ottoman Palestine 1800-1914, Studies in Economic and Social History*, Leiden 1990, pp. 69-90

4 ראה: A. Schölch, 'European Penetration and the Economic Development of Palestine 1856-1882', E.R.J. Owen (ed.), *Studies in the Economic and Social History of Palestine in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Oxford 1982, p. 12; idem, *The Middle East in the World Economy*, London 1981, pp. 72-81
L.T. Fawaz, *Merchants and Migrants in Nineteenth Century Beirut*, Cambridge, Mass. 1983, p. 85

יוסף גבון ביי

היזמים המקומיים סיפקו לאירופים שירותים, שבוצעו על-ידי האוכלוסייה המקומית, ואשר היו חיוניים לניהול עסקיהם. לפיכך, הם היו פטורים ממסים מסוימים שהטילה הממשלה העות'מאנית, והיו זכאים לאותן זכויות משפטיות, כספיות וכלכליות שהוענקו לאירופים. מובן שהדבר קידם את יוזמותיהם העסקיות. רבים מיזמים מקומיים אלה הציעו את שירותיהם, לעתים בחינם, לקונסולים הזרים, כדי להבטיח לעצמם את הגנתם ואת קבלת היתרונות הנלווים לכך. לעתים שימשו הם עצמם כסוכנים קונסולריים, תפקיד אשר חיזק את מעמדם החברתי והכלכלי.⁵

הם מצאו את עצמם ממלאים מגוון נרחב של תפקידים: מתווכים בין סיטונאים אירופים לבין קמעונאים מקומיים ובין סוחרים אירופים לבין מגדלי יבולים; שותפים של האירופים בבעלות על קרקעות בתקופה שהוטלו הגבלות בתחום זה; מלווי כספים בריבית קצוצה לחקלאים ומתווכים בין יצרנים לבין הלקוחות המקומיים.⁶

כתוצאה מפעילויות אלה צברו הון רב, ופיתחו קשרים הדוקים עם מוסדות פיננסיים באירופה. הם ביקשו להשקיע את כספיהם מחדש בתחומים אחרים של עולם העסקים, והם: קרקעות,

5 אוון, המזרח התיכון בכלכלת העולם, עמ' 86; פוואו (שם), עמ' 86-88.
6 אוון (שם), עמ' 88-89; פאוור (שם), עמ' 87-88; וכן: R. Kark, 'Changing Patterns of Land Ownership in Nineteenth Century Palestine: The European Influence', *Journal of Historical Geography*, 10, 4 (1984), pp. 357-359

אליהו נבון

מוסד בחינת ינאים

תעשייה, אוצרות טבע, בנקאות ועבודות ציבוריות. בתחילת המאה הי"ט החלו את דרכם כמתווכים מטעם הסוחרים הזרים, ובמהלכה התגבשו למעמד אמיד, שעסק בכל תחומי המסחר, הכספים, התעשייה והפיתוח. אנשים אלה, ערבים, יהודים ספרדים ולוונטינים, שהיו בעיקר ממוצא איטלקי, יוני וארמני, הפכו לגורם מכריע בכלכלת ארץ-ישראל ובמזרח-התיכון כולו, וגרמו לשינויים רבים בנוף הכלכלי באזור.

יוסף נבון הוא דוגמה לזים מקומי בתקופה זו. תחומי פעילותו כללו: מסחר, בנקאות, עסקות מקרקעין, פיתוח ועבודות ציבוריות. יש לציין, שאת ההון שצבר לא השקיע מחדש בתעשייה ובאוצרות טבע, כיוון שבתחומים אלה יש לארץ-ישראל פוטנציאל מוגבל.

הרקע המשפחתי

כבר אבותיו של יוסף נבון פעלו בעולם העסקים. סבו מצד אמו, יוסף אמזלאג, היה סוחר עשיר מגיברלטר אשר התיישב בארץ-ישראל בשנת 1816. הוא ניהל פעילות בנקאית בסיסית במהלך חייו בארץ-ישראל. כשעבר מעכו לירושלים, בשנת 1824, עזב את עיסוקיו המסחריים, שהיו קשורים לעיר הנמל, והגביל את פעילותו להלוואות כספים בעיר הקודש. הוא הלווה סכומי כסף גדולים לאנשים שונים, ואף למוסדות, כמו הכנסייה היוונית-האורתודוקסית וקהילת הפרושים. במקרים מסוימים גבה ריבית גבוהה ביותר, בעוד שבהלוואות אחרות, כמו זו שנתן לקהילת הפרושים, לקח ריבית מזערית. בפעילותו זו המשיך לצבור הון, והיה לאחד החברים העשירים ביותר בקהילה היהודית בירושלים.⁷

אביו של יוסף נבון, אליהו נבון, היה איש עסקים, שעסקו נשאוהו מירושלים למרכזים שונים בלונדון, לרבות קונסטנטינופול, סלוניקי ואדריאנופול.⁸ רפאל, חיים ושלמה אמזלאג, דודיו של יוסף נבון מצד אמו, הרחיבו את עיסוקיהם בעזרת הירושה שקיבלו מאביהם, ובאמצע המאה הי"ט עסקו בהשקעות במקרקעין.⁹ הם רכשו ביחד ולחוד חלקות אדמה ברחבי ארץ-ישראל. לפני שנחקקו חוקי המקרקעין העות'מאניים, בשנת 1858, עקפו את ההגבלות שהוטלו על רכישת קרקעות על-ידי זרים ברושם את הקרקעות על-שמו של נתין עות'מאני. חוזה נפרד בין הבעלים האמיתיים לבין האדם ששמו הופיע ברישומים הגן על זכויות הרוכש. לאחר שנחקקו חוקי הקרקעות המשיכו לרכוש קרקעות באופן חוקי לגמרי.¹⁰ חיים אמזלאג שלח ידו בתחומים נוספים של הפעילות הכלכלית. הוא עסק בבנקאות, בשותפות עם יעקב ואלירו ושותפיו מירושלים.¹¹ לאחר מכן עבר לגור ביפו, ובעקבות כך הרחיב את עיסוקיו

7 ראה: J. L. Stephens, *Incidents of Travel in Egypt, Arabia and the Holy Land*, Oklahoma 1979 (New York 1837), pp. 371-372; J. Glass & R. Kark, *Sephardic Entrepreneurs in Eretz Israel — The Amzalak Family 1816-1918*, Jerusalem 1991, pp. 63-65. מהדורה עברית בהכנה בהוצאת מאגנס.

8 א' אלישר, לחיות עם יהודים, ירושלים תשמ"א, עמ' 655; המגיד לישראל, ה', 19 (ב' בסיון תרנ"ו), עמ' 156-155; שם, 20-21 (ט"ו בסיון תרנ"ו), עמ' 170-169.

9 גלס ורקק (לעיל, הערה 7), עמ' 81-78. דוגמאות לעסקות כאלה אפשר למצוא במכתב מ' אמזלאג, ירושלים, לנ"ט מור, ירושלים, 1869 (ערבית); מכתב מ' אמזלאג, המייצג את ר' אמזלאג וח' אמזלאג, ירושלים, למור, ירושלים, 1872 (ערבית); מכתב מ' אמזלאג וח' אמזלאג, ירושלים, למור, ירושלים, 1873 (ערבית); גנוך, תיק J22/9 787 123-1. המכתבים מובאים בספרם של גלס ורקק.

10 רקק, לעיל, הערה 6.

11 ראה: *The Jewish Chronicle and the Hebrew Observer*, XVI, 253 (21 October 1859), p. 5.

למסחר בינלאומי. בשנת 1875 מונה לנציג חברת לוידיס (Lloyd's) הבריטית ביפו. הסוכנות שלו שגשגה בשנים הבאות כתוצאה מצמיחתה המהירה של יפו כמרכז מסחר ותעשייה.¹² עולם העסקים היה אפוא חלק מהסביבה שלתוכה נולד יוסף נבון. גורם חשוב אחר ברקע שלו היה מוצאו משושלת רבנים. הוא היה צאצא של ר' אפרים נבון (1735-1677) מתורכיה. חכם זה, בעל 'מנחם אפרים', הגיע לארץ-ישראל בשנת 1700 כדי ללמד בישיבה. אחרי עשרים שנים בירושלים נשלח כנציג הקהילה היהודית בירושלים לתורכיה ולארצות הבלקן. לבקשת הרב הראשי בקונסטנטינופול נשאר בפזורה, ושימש שם דיין ורב. שלוש שנים אחרי מותו חזר בנו, ר' אריה יהודה נבון, לירושלים.¹³

ר' אריה יהודה נבון, שנפטר בשנת 1761, התפרסם בחוכמתו ובנדבנותו. הוא כתב את הספר 'קרית מלך רב'. במותו השאיר אחריו שלושה בנים – יצחק, אפרים ורפאל. רפאל, שנפטר בשנת 1800, היה אבי סבו של יוסף נבון. הוא היה תלמיד חכם, ולמד אצל ר' אברהם צופגי.¹⁴ בנו של רפאל, ר' יהודה נבון, שנפטר בשנת 1845, מונה לכהונת הראשון לציון בטבת התר"א (1841). מינוי זה היה שנוי במחלוקת בקהילה הספרדית, מפני שתומכי ר' אברהם גאגין התנגדו לנבון, ואליהם הצטרפו החסידים הקיצוניים, שהתנגדו למשה מונטיפיורי ולמודרניזציה. בעקבות לחצים שהפעילו המתנגדים ופניותיהם לקונסטנטינופול התפטר ר' יהודה נבון מכהונתו, אחרי שכיהן בה פחות משנה. לאחר התפטרותו סבלו חסידיו במידה מסוימת מרדיפות.¹⁵ למרות חילוקי הדעות בקהילה הספרדית היה אליהו נבון, בנו של ר' יהודה נבון, האמרכל של הכולל הספרדי. הוא היה פעיל באחדים מן המוסדות היהודיים בירושלים.¹⁶

עוד גורם, שהשפיע על חייו של נבון, היה הקשרים של משפחתו עם הממשלה העות'מאנית ועם הקונסולים הזרים. אביו היה הנציג היהודי במג'לס אדארה (מועצה אזורית) של ירושלים. התפקיד אפשר למי שמילא אותו לשפר את מעמדו ולקנות לעצמו השפעה.¹⁷ אחד משני האחים, רפאל או שלמה אמזלאג שירת במג'לס-פלדי (מועצה עירונית) של ירושלים. לתפקידו זה של אמזלאג כנציג במג'לס היו שני פנים: הוא היה דובר האוכלוסייה היהודית וכן דוברם של הנתונים הזרים שהתגוררו בעיר. במסגרת תפקידו היה מעורב בניהול העיר, בטיפול בנקיונה, בתכנון העירוני ובשיפור תנאי המחיה בה.¹⁸

- 12 מכתב מא' פאטוק (Puttock), לונדון, לח' אמזלאג, יפו, 20 ביולי 1899; מכתב מפאטוק, לונדון, לאמזלאג, יפו, 27 ביולי 1899, ארכיון שמעון אמזלק, ירושלים [להלן: אש"א].
- 13 אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 655; א"ל פרומקין, ספר תולדות חכמי ירושלים, ירושלים תרפ"ט, עמ' 22.
- 14 פרומקין (שם), עמ' 22, 135, 214.
- 15 פרומקין (שם), עמ' 275; א' אלימאליח, הראשונים לציון, תולדותיהם ופעילותם, ירושלים תש"ל, עמ' 179-181.
- 16 אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 661; א' חיים, התעודות מן האוסף של אליהו אלישר, ירושלים 1971, עמ' 63-68, 74, תעודות 113-123, 139; חבצלת, טו, 16 (י"ד בשבט תרמ"ה), עמ' 122-123.
- 17 Y. Porat, 'The Political Awakening of the Palestinian', *Arabians and their Leadership towards the End of the Ottoman Period*, M. Maoz (ed.), *Studies on Palestine During the Ottoman Period*, Jerusalem 1975, p. 362; M. Maoz, *Ottoman Reforms in Syria and Palestine 1840-1861*, Oxford 1968, pp. 87-101; וכן: י' כן-צבי, ארץ-ישראל וישובה בימי השלטון העותמאני, ירושלים תשט"ו, עמ' 346-350; ד' ילין, כתבים, א: ירושלים של תמול, ירושלים תשל"ב, עמ' 42; מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל בעבר ובהווה, א, ירושלים תרצ"ח, עמ' 454.
- 18 ראה: 8: *The Jewish Chronicle*, 10 (4 September 1868), p. 8; R. Kark, 'The Jerusalem Municipality at the End of Ottoman Rule', *AAS*, 14, 2 (July 1980), pp. 117-141; וכן: המגיד, יב, 29 (22 ביולי 1868), עמ' 228.

חיים אמזלאג

חיים אמזלאג קיבל מינוי קונסולרי משתי מדינות. את המינוי הראשון קיבל מטעם פורטוגל, בשנת 1871, ואת השני מבריטניה, בשנת 1872. מטעם פורטוגל מונה לקונסול לירושלים, וזאת על-אף שלא חי בעיר באותה התקופה. פעולותיו למען הפורטוגזים היו מצומצמות; נשאר מכתבים רק מהשנים 1884-1886.¹⁹

לאחר התפטרותו של סגן קונסול בריטניה ח'ביב ח'יאט, בשנת 1869, הציע הקונסול בירושלים, נואל טמפל מור, את חיים אמזלאג לתפקיד, אך משרד החוץ בלונדון סירב לקבל את ההצעה. בספטמבר 1872 המליצו שוב למנותו לתפקיד זה, ומינויו אושר ב-6 בדצמבר 1872. הוא הסכים

19 ראה: Mercês de Don Luiz, Arquivo Nacional da Torre do Tombo, Lisboa, Livro 22, pp. 212-213; [תולדות דון לואיז, הארכיון הלאומי של טורה דו טומבו, ליסבון, ספר 22, עמ' 212-213]; Cartas Patentes dos Consules 1855-1878, p. 110 (Portuguese), Arquivo do Ministério dos Negócios Estrangeros, Lisboa, Arquivar 247 Correspondência Cônsular com Jerusalém 1884-1886 (French), box 783 [להלן: AMNE].

לקבל את המינוי, אך סירב לקבל שכר תמורת עבודתו כסגן קונסול, מפני שהאמין שאין זה מכובד.²⁰

כסגן קונסול היה עליו למלא מגוון תפקידים. הוא ייצג את העניינים של ממשלת בריטניה ושל הנתינים הבריטיים, הן המבקרים והן תושבי הקבע, שבאזור יפו. כיוון שיפו היתה נמל מסחרי, היה עליו לדווח על הפעילות המסחרית שם. כמעט בכל המקרים ציטטו באריכות את דיווחיו של חיים אמזלאג, דבר המעיד על חשיבותם כמקור מידע. הוא שלח דיווחים סטטיסטיים מפורטים, שתיארו את הנפח השנתי של הסחורות שיוצאו ושיוצאו תוך פירוט סוגיהן וכמויותיהן וכן פירט את הדגלים שנשאו הספינות אשר הובילו את הסחורות. בדרו"חות אלה סקר מגמות ואירועים בשטח, שהיה באחריותו, אשר השפיעו על הסחר: היכול השנתי, שינויים בייצור החקלאי, פרויקטים של עבודות ציבוריות ומגיפות. אמזלאג שלח מידע מפורט גם על התפתחות המושבות החקלאיות היהודיות והגרמניות. המידע חרג בהרבה מחשיבותן של מושבות אלה. בבוא היום עתיד היה ידע מפורט זה על מצב העניינים באזור להביא תועלת רבה לאחיינו, יוסף נבון.²¹ משפחות נבון ואמזלאג יצרו קשרים מבוססים עם אנשים מהקהילות האחרות. יש דוגמאות רבות למפגשים כאלה: ראוף פאשא, מושל ירושלים, הקאדי ומכובדים מוסלמים אחרים נכחו בהתנתה של אחותו של יוסף נבון, ג'ויה; הפטריארך הלטיני של ירושלים, קונסולי ספרד, איטליה, צרפת, אנגליה וארצות אחרות חגגו עם חיים אמזלאג ועם יוסף נבון את יום הולדתו של מלך פורטוגל בשנת 1884.²²

ראשית פעילותו

יוסף נבון היה השלישי בששת הילדים שנולדו לאליהו נבון ולרעייתו אסתר לבית אמזלאג. הוא נולד בשנת 1852. אחיו הבוגרים היו יהודה ורבקה, והצעירים היו זימבול, שרה וג'ויה. דודו, חיים אמזלאג, מל אותו בכ' באדר תרי"ב (22 בפברואר 1852).²³ הוא למד בישיבה בירושלים, ובתקופת

- 20 ראה: A.L. Tibawi, *British Interests in Palestine 1800-1901*, Oxford 1961, pp. 142-146.
- 21 גאון (לעיל, הערה 17), א, עמ' 105; *British Parliamentary Papers*, 1882/LXXI, Jaffa, May 1882, and ; 1880/LXXIV, Jaffa, February 1881; מצוטטים אצל: שלוש (לעיל, הערה 4), עמ' 17-18, 38. ראה גם: 'Report by Consular Agent Amzalak on the Trade and Commerce of Jaffa for the Year 1881', *foreign Office, Consular Reports*, Commercial no. 36 (1882), p. 1159; 'Report by Consular Agent Amzalak on the Trade and Commerce of Jaffa for the Year 1882', *ibid.*, Commercial no. 20 (1883), p. 629; מצוטטים אצל: G.G. Gilbar, 'The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914', D. Kushner (ed.), *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, Jerusalem 1986, pp. 188-210.
- 22 חבצלת, טו, 17 (כ"א בשבט תרמ"ה), עמ' 130-131.
- 23 מיפקד מונטיפיורי, 1855, אה"מ. במיפקד רשומים אליהו נבון, בן 35; אסתר, יהודה, בן 9; רבקה, בת 6; יוסף, בן 4 וזימבול, בן שנתיים; ספר הבריתות של יוסף וחיים אמזלאג, אש"א. במקורות אחרים נאמר, שנבון נולד בשנת 1858, ראה: גאון (לעיל, הערה 17), א, עמ' 455; אלישר (לעיל הערה 8), עמ' 660; וכן: J. Glass, 'The Biography in Historical-Geographical Research: Joseph Navon Bey — A Case Study', R. Kark (ed.), *The Land that Became Israel: Studies in Historical Geography*, New Haven & Jerusalem 1990, pp. 77-89. אבל לאמיתו של דבר נולד בשנת 1852.

התבגרותו נשלח לצרפת, שם קיבל השכלה כללית. הוא ידע עברית, צרפתית, לדינו וערבית.²⁴ שנות חייו בצרפת אפשרו לו להתרשם מהישגי המודרניזציה, ונראה שהדבר נתן לו השראה לתכנון מבצעי פיתוח בארץ-ישראל.

אברהם פרומקין, אחיינו של נבון, כתב בזכרוניתו שהיה לנבון כשרון מיוחד לשפות מדוברות. הוא דיבר ערבית, צרפתית, איטלקית וגרמנית, וכמו־כן היטיב לדבר יידיש, ויכול היה לשוחח עם אשכנזים. פרומקין ציין, כי כשנבון דיבר יידיש, לא היה אפשר לדעת שהוא אינו אשכנזי. למרות כל זאת, לדברי פרומקין, נבון לא היה מסוגל לכתוב מכתב פשוט, ואף לא מברק קצר.²⁵ פרומקין תיאר את נבון לאחר שנפגש עימו בקונסטנטינופול, בשנת 1891. לפי תיאורו הוא היה נאה, גבוה, בעל מבנה גוף טוב, אלגנטי, בעל פנים אינטליגנטיים ודמות מגנטית בעלת נימוסים מעולים. פרומקין טען, שתכונות אלה פתחו בפניו דלתות, ואפשרו לו להגיע לעמדות הגבוהות ביותר בחברה. פרומקין סיכם בציינו, שלנבון היה כשרון מולד לקדם פרויקטים.²⁶

כששב לארץ-ישראל נשא יוסף נבון לאישה את בתו של ר' סנדק פרומקין, אחותו של דב פרומקין, בעל העיתון 'חבצלת'. קשר הנישואים הקנה לנבון גישה לכלי תקשורת חשוב, שבעזרתו יכול היה להפיץ את רעיונותיו ואת פעילויותיו. נישואיו עם גישה, או בוליסה, כפי שקראו לה בביתו הספרדי של נבון, היו מ'נישואי התערובת' הראשונים בין ספרדים לאשכנזים. לזוג נולדו שלוש בנות: לאה, רוזה ורחל בת-שבע.²⁷

בהיותו בירושלים החל נבון לעבוד כפקיד בבנק פרוטיגר. הבנק נוסד על-ידי כריטיאן פרידריך שפיטלר בשם המיסיון כרישונה הקדוש, ובשנת 1872 פיצלה מועצת המנהלים, שישבה בבאול, את עסקי שפיטלר בין יוהאנס פרוטיגר, שניהל את עסקי הבנקאות, לבין דויסברג, שניהל את עסקי המסחר. בתוך פרק-זמן קצר, בטרם מלאו לו שלושים שנים, התקבל נבון לשותף בבנק. שותפות זו יצרה קשרים הדוקים יותר עם הקהילה הנוצרית-האירופית בארץ-ישראל ועם אנשי הקשר שלהם באירופה. בנוסף לחוג לקוחות אלה היו לבנק לקוחות מכל מגזרי האוכלוסייה; יהודים, נוצרים ומוסלמים. במסגרת עבודתו בבנק היו לנבון מגעים עם משפחות מכובדות ובעלות השפעה.²⁸

הוא היה מעורב בפעילויות מסחריות, וייצג את ענייניו של דודו, חיים אמזלאג, בירושלים. אחרי שנים אחדות, בשנת 1886, רכש נבון את בית המסחר הגדול ביותר בירושלים, חברת דויסברג, שעסקה במסחר עם חברות בלונדון, בפריס, בווינה, בציריך, בטריאסטה, במילאנו ובמרכזים מסחריים אחרים. הוא היה סוכן של חברות ביטוח אירופיות אחדות, אשר עסקו בביטוח חיים ורכוש וכן בביטוח ספינות ומטעניהן.²⁹

24 מכתב ז' ארכיב, מרטיי, לא' אשכנזי, ירושלים, 7 במארס 1873 (צרפתית, אצ"מ, A 152/9/4; גאון (לעיל, הערה

17), א, עמ' 454; אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 655; וראה: Pax, 1 (1 July 1908), p. 1.

25 א' פרומקין, אין פרילינג פון אידישן סאָציאליזם: זכרונות פון אַ זשורנאליסט, ניו יארק 1940, עמ' 157.

26 שם.

27 גאון (לעיל, הערה 17), א, עמ' 455; אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 660.

28 'בן-אריה, עיר בראי תקופה: ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים תשל"ט, עמ' 523, 526; ק' גרונוולד,

'הבנקאות בירושלים בתקופה העותומאנית', רבעון לכלכלה, 24, 93-92 (1977), עמ' 117-120; ראה גם: A.

Carmel, *Christian Pioniere im Heiligen Land*, Basel 1981, pp. 189-192, 194

29 גרונוולד (שם), עמ' 117-120; בן-אריה (שם), עמ' 523, 556; אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 655-656, שטרי מכר

מיום 31 בדצמבר 1885 ועד ליום 26 בנובמבר 1886, אצ"מ, A 152/8; א' כרמל, 'לתולדותיו של יוהאנס

פרוטיגר, בנקאי בירושלים', קחדרה, 48 (תמוז תשמ"ח), עמ' 62; המגיד, 5 (כ"ט בשבט תרמ"ו), עמ' 42.

ג'ישה בוליסה נבון
פננת ברכות יצורים

נבון סייע לחיים אמזלאג גם כנציגו בירושלים לעניינים הקונסולריים של פורטוגל, אף שלא קיבל אישור רשמי לעשות זאת. בקהילה היהודית נוצר הרושם, שנבון הוא בעצם הקונסול של פורטוגל, והדבר חיזק את מעמדו בקהילה. בשנת 1884 דיווח העיתון 'חבצלת', שנבון מונה לתפקיד קונסול פורטוגל בירושלים בהמלצת חיים אמזלאג, אשר דחה את המינוי.³⁰ ברם, במשרד החוץ הפורטוגזי אין תיעוד של מינוי זה.³¹

30 חבצלת, שם; גאון (לעיל, הערה 17), עמ' 55; כרמל (לעיל, הערה 29), עמ' 55; וכן: *The Jewish Chronicle*, 817 (21 November 1884), p. 12

31 טפסים ריקים לדיווח קונסולרי של הממשלה הפורטוגזית, אצ"מ, A 152/6/7; גאון (לעיל, הערה 17), א, עמ' 455; אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 669; חבצלת, טו, 3 (י"ב בחשוון תרמ"ה), עמ' 24. במקורות שונים מופיע שנבון היה גם הקונסול של בלגיה ושל הולנד בירושלים. בארכיון הלאומי של הולנד מצויה תכתובת בין סגן הקונסול ההולנדי בירושלים ומשרד החוץ ההולנדי בהאג בשנים 1891, 1899-1910 ואין שם כל אזכור של יוסף נבון (Algemeen Rijksarchief, Den Haag RG 2.05.32.31, חיקים 300-312). ברישומות שונות של קונסולים בירושלים אין אזכור של קונסוליה בלגית בירושלים בשנות השמונים והתשעים של המאה הי"ט בכלל. ראה לדוגמא: א"מ לונץ, לוח ארץ ישראל, א, ירושלים תרנ"ו, עמ' יז-יח; K. Baedeker, *Palestine and Syria*, Leipzig 1894, עמ' 19.

בית נבון ברחוב יפו נכסים ועסקי מקרקעין

נבון עסק בעסקי מקרקעין למען קידומו האישי וכן כנציג של אנשים פרטיים או של קבוצות. בין היתר ייצג את הממשלה העות'מאנית, את בנק פרוטיגר ואת המושכות החקלאיות פתח-תקווה וראשון-לציון. בתחילה היה שוק המקרקעין רווחי מאוד, אך המגבלות שהוטלו בשנים 1891 ו-1892 על עליית יהודים ועל רכישת קרקעות גרמו הפסדים גדולים לנבון ולאחרים, שהיו מעורבים בספקולציות.³²

בשנת 1885 רכש נבון בית מפרוטיגר. המגרש בן שבעת הדונמים גבל ברחוב יפו מדרום, בקונסוליה הגרמנית ממזרח, ברחוב הנביאים בצפון ובכיתו של הפאשא של ירושלים במערב.³³ נכדו של נבון, אליהו אלישר, תיאר את הבית:

כל האווירה בבית ובחצר הייתה אפופה הוד, בית בן שתי קומות. בקרקעיתו עמד מרתף לארכיב ולמטלטלין. גם היום יכול מרתף זה, שהוא גם מאוורר מאוד, לשמש לבית מגורים גדול ונאות. בקומה הראשונה גרה אימו של יוסף נבון, הרבנית אסתר בת יוסף אמזלאג ובאגף השני ובקומה השנייה גרו יוסף נבון, רעייתו בוליסה-גישה ובנותיו... הבית בנוי בסגנון האדריכלות המזרחית בהתאם לטעמו של האמן המהנדס שיק, שהיה מקובל מאוד בזמנו. קירותיו עבים יותר ממטר, הרצפות משיש אדום... בחצר עמד בניין קטן שנועד לבית הכנסת המשפחתי. קטן היה מקדש זה אבל מפואר בריהוטו

32 חוזה מכירת אדמות לפרוטיגר, 18 באפריל 1887 (צרפתית), אצ"מ A152/9/14; תרגומו קושאנים, אצ"מ, A152/1; חבצלת, י, 39 (כ"ד באב תרמ"א), עמ' 295-296; הצפירה, 39 (ג' בתשרי תרמ"ב), עמ' 4.

33 מכתב מ' אליאש, ירושלים, לה' גייקוב, לונדון, 6 בדצמבר 1928, אצ"מ, A152/12/5; תרגומו קושאנים, אצ"מ, A152/12/8; אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 658.

ובקישוטיו ובו מרפסת רחבה שנועדה ל'עזרת נשים' וסכיבו ערוגות פרחים מרהיבים... עוד בניין עמד הרחק מה מבית הכנסת וליד הגדר הגובלת עם רחוב הנביאים. היה זה בית בן שתי קומות. באחת היה אולם גדול בשביל העגלות ואורות לסוסים. הקומה השניה נועדה לשומר ולשיכונם של יתר העוזרים והעוזרות.³⁴

נבון רכש מגרשים מחוץ לחומות העיר העתיקה בירושלים מתוך כוונה לפתח אותם או למוכרם. בשנים 1878-1887 עלה מחיר הקרקעות פי שישה כתוצאה מגידול הביקוש לקרקעות מצד העולים היהודים הרבים.³⁵ לנבון היו קרקעות באזור סנהדריה, בבית-יעקב ובאבו טור, וכמו-כן רכש מגרשים מתושבי הכפר ליפתא.³⁶

נבון שימש סוכן מכירות של הממשלה העות'מאנית, שהציעה למכירה עשרים חלקות בשטח כולל של 15,000 דונם תורכי (13,790 דונם) באזורי רמלה, יפו ועזה. בשנת 1881 התפרסמה ב'חבצלת' מודעה על מכירת הקרקעות והמעוניינים הופנו אל יוסף נבון.³⁷

הנסיין שרכש סייע לנבון לפעול כמתווך ברכישת אדמות. רוב פעילויותיו בתחום זה נעשו למען פרוטיגר. בשנת 1887 העביר לפרוטיגר עשר חלקות, שהוערכו ב-5,650 נפוליאונים (כ-4,520 לים"ט).³⁸

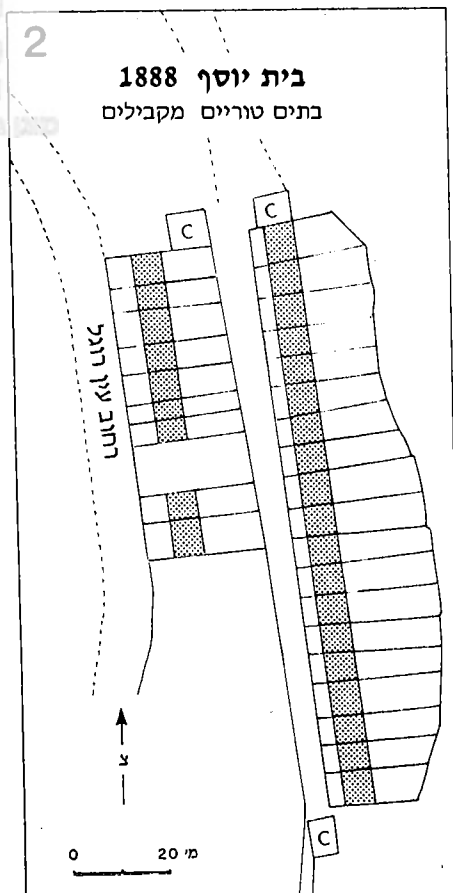
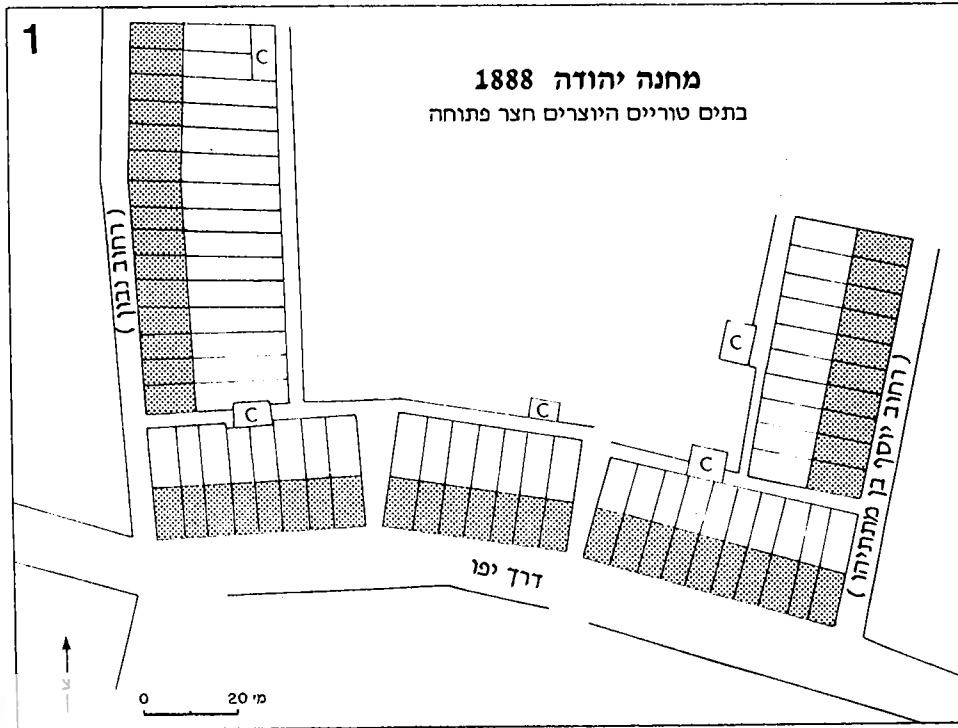
כמו-כן פעל נבון למען מתיישבים יהודים ולמען ארגונים יהודיים, וסייע לרכוש את האדמות למושבות היהודיות הראשונות בארץ-ישראל (ראה פרטים נוספים להלן). בשלהי שנות השמונים חדל נבון לפעול בשוק המקרקעין, עקב מעברו לעסקות בקנה-מידה גדול יותר וההגבלות שהטילה הממשלה העות'מאנית על מכירת אדמות מירי ליהודים בעלי כל נתינות שהיא.

פיתוח קרקעות — שכונות מסחריות

בשנות פות עם פרוטיגר ושלוס קונסטרום פיתח נבון קרקעות בירושלים, לאורך רחוב יפו ובאבו טור. בשנת 1887 הוא עסק בבניית השכונות המסחריות הראשונות בירושלים, מחנה יהודה ובית יוסף. הוא הבחין בגידולה המהיר של אוכלוסיית העיר. על-פי הערכות מאותה תקופה גדלה אוכלוסיית ירושלים ב-70 אחוזים במהלך שנות השמונים.³⁹ הוא קיווה להפיק רווחים מפיתוח השכונות המסחריות. זאת על-ידי גביית כסף עבור בניית הבתים והשקעת הרווחים במתן משכנתאות לרוכשי הבתים הללו. המשכנתאות ניתנו בריבית של ששה אחוזים לשנה למשך עשר או שלוש-עשרה שנים. לונץ תיאר תהליך זה כדלקמן:

ובשנת תרמ"ז (1887) חרגה בניית השכונות מעבר לרווחת הציבור והפכה לעניין פשוט של עסקים ומסחר. כאשר בעלי המאה בעירנו ראו שיש אנשים הרוכשים בתיים

- 34 אלישר (שם), עמ' 686-687, 689-690.
- 35 ראה: N. Verney & G. Daubmann, *Les Puissances Etrangères dans le Levant en Syrie et en Palestine*, Paris 1900, p. 173
- 36 תרגום קושאנים, אצ"מ, A152/1; מכתב הסכמה בין בק לבין נבון, ירושלים 1886, A152/9/4; י"ל, זכרונות לבן ירושלים, ירושלים תרפ"ד, עמ' 170.
- 37 חבצלת, לעיל, הערה 32; הצפירה, שם.
- 38 חוזה מכירת אדמות לפרוטיגר, לעיל, הערה 32.
- 39 רני ודובמן (לעיל, הערה 35), עמ' 193.

תוכניות מחנה-יהודה
ובית-יוסף. בעמוד ממול
למעלה: בתים בשכונת
מחנה-יהודה (רחוב נבוך).
בעמוד ממול למטה:
בתים בשכונת בית-יוסף
(אבו-טור)

C בור מים
 בית
 חלקה

בתשלומים, החלו גם הם להקים חברות ושכונות על בסיס זה. הראשון שביניהם היה הבנקאי פרוטיגר.⁴⁰ נכון היה בטוח, שהערכת המצב שלו נכונה ושהוא עתיד להשיג רווחים גבוהים. להלן כתבה שהתפרסמה ב'חבצלת' ותיארה את פרויקט בית-יוסף:

האדון פרוטיגר, ראש הבנק אטטאמן נאות לקבל הצעת הגביר המרומם, נדיב לב ויקר רבי סי' יוסף נכון הי"ו, והאדון שלום קנאנסטארטס הי"ו, לבנות בתים להיהודים על הקרקעות אשר לו מחוץ לעירנו ולמסרם להם תיכף אחרי היבנם, ולתת העזו בידם לשלם לו מחירם עם נשך קטן במשך שנים רבות. ותהי פעולת המשתדלים והגזברים ראשונה להטות לבו לבנות על הר אבו-טור, הקרוב לעירנו ונשקף על דרך המובלת לבית לחם וחברון, חמישים בתי מושב אשר כל אחד מהם יכיל חדר אחד בן שבע על שש אמות, ובית תבשיל ובית הכסא, וחלק בבור מים, וחצר וקרקע מאתיים וחמישים אמות. והכל יחד ינתן לעניים במחיר חמישה ושבעים נפאלעאן (אלף וחמש מאות פראנק) לשלםם שלוש מאות פראנק מעתה עד סוף שנת תרמ"ח עת גמר הבנין, ואלף ומאתיים פראנק הנותרים בעשר שנים, מאה ועשרים פראנק לשנה.⁴¹

המשקיעים לא נחלו הצלחה בבית יוסף. מיקומה של שכונה זו, שלא היה מבוקש ביותר, לא הובא בחשבון והרווחים היו נמוכים מן הצפוי. קצת יותר ממחצית הבתים שתוכננו אכן נבנו.⁴² במחנה יהודה הצליחו למכור במהרה את כל הבתים שתכננו למכור, חמישים במספר. בתים אלה היו גדולים יותר, בני שני חדרים, האחד שטחו שש על שבע אמות (3.9 מ' × 4.55 מ') והאחר שטחו חמש על שש אמות (3.25 מ' × 3.9 מ'). הם היו יקרים יותר מהבתים בבית יוסף, ומחירם היה 163 נפוליאונים (כ-130 ליש"ט). מיקומה של מחנה יהודה על נתיב חשוב, רחוב יפו, וליד שכונות יהודיות אחרות תרם להצלחתה.⁴³

לנכון היו עוד תוכניות לפיתוח קרקעות, לרבות הקמת בית-מלון על קרקעות שהיו בבעלותו ובקירבת תחנת הרכבת בירושלים, את תוכניות אלה לא יצאו אל הפועל.⁴⁴

קו הרכבת יפו-ירושלים

בשנת 1885 החל נכון להיות מעורב בעבודות ציבוריות. הוא ניסה לזכות בזכוין לבניית מערכת הרכבות בארץ-ישראל. תהליך פיתוח הפרויקט תואר על-ידי דודנו, יוסף אמזלאג, בזכרונותיו. אמזלאג ונכון נפגשו עם המהנדס ג'ורג' פרנג'יה בירושלים. פרנג'יה טען, שאפשר לבנות מסילת

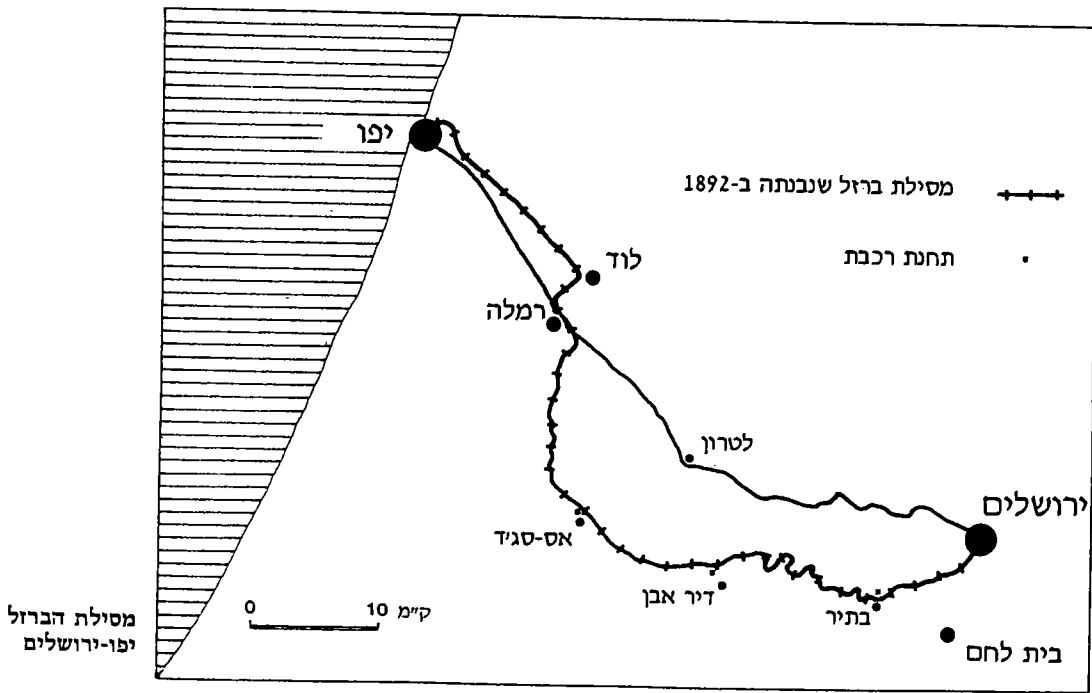
40 א"מ לונץ, לוח ארץ ישראל, ירושלים 1897, עמ' 59.

41 חבצלת, יז, 34 (כ"ג בתמוז תרמ"ז), עמ' 257.

42 תיק שכונת בית יוסף, אה"מ; רשימת תשלומי מקדמות לבתים בשכונת בית יוסף, אצ"מ A152/8/2; רשימת עלויות בנייה לבניין שכונת בית יוסף (צרפתית), שם; א"מ לונץ, ירושלים, ירושלים 1889, עמ' 204; חבצלת, יח, 43 (כ"ט באלול תרמ"ח), עמ' 344.

43 רשימת תשלומי מקדמות לבתים בשכונת מחנה יהודה, רחוב יפו (צרפתית), אצ"מ, A152/7/1; רשימת תשלומי מקדמות לבתים בשכונת מחנה יהודה, רחובות צרדיים לרחוב יפו (צרפתית), אצ"מ, A152/7/2; חבצלת, יז, 34 (כ"ג בתמוז תרמ"ז), עמ' 256, 264; חבצלת, יח, 26 (כ"א באייר תרמ"ח), עמ' 193.

44 הצעה לבניית בית-מלון בקירבת תחנת הרכבת בירושלים, אצ"מ, A152/6/6.

ברזל בהשקעה של לא יותר מ-400,000 ליש"ט, ובאופן שיביא למשקיעים רווח. נכון סיכם עם פרוטיגר, שיש להשיג מהממשלה העות'מאנית את הזכויות לבניית המסילה, ולמכור אותו ברווח ניכר. לצורך זה הכין סקר סטטיסטי של ההכנסות מן הכביש בין ירושלים ליפו. פרנג'יה הכין את התוכנית הנחוצה תמורת 200 ליש"ט. אמזלאג הצליח לקבל את תמיכתו של הקונסול האנגלי בירושלים, נואל טמפלר מור, לתוכנית. עד מהרה זכה גם בתמיכתם של הקונסולים האחרים. נכון קיווה לזכות גם בתמיכתו של כאמל פאשא, שר עות'מאני בפרובינציה — בין השאר הודות לידידותו עם מוסה פאשא אל חוסייני, שבנו נשא לאישה את אחייניתו של כמאל פאשא. לפני שיצא לקונסטנטינופול הציע נכון לדודנו שותפות בפרויקט תמורת השתתפות בהוצאות. אמזלאג ויתר על ההזדמנות ועל המסע לקונסטנטינופול שהיה כרוך בה (ראה נספח).⁴⁵ גם לפי התכתובת בין אנשי הקונסוליה הצרפתית בירושלים למשרד החוץ בפריס, היה מפעל הרכבת פרי יוזמת סינדיקט ירושלמי שבו השתתפו פרוטיגר, פרנג'יה ונכון.⁴⁶

אחרי שלוש שנות משאומתן קיבל נכון ב-28 באוקטובר 1888 מן השער העליון בקונסטנטינופול זכויות ל-71 שנים לבניית מסילת רכבת מיפו לירושלים ולהפעלתה. הוא קיבל גם אופציות להרחבת הקו לעזה ולשכם. חשוב לציין, שנכון לא היה היחיד שקיבל זכויות לבניית

45 זכרונות יוסף אמזלאק, עמ' 13-16 (לדינו), אש"א. נכון זכה גם בתמיכתם של מושל ירושלים ושל מנהיגי קבוצות דתיות שונות שרבים מהם מסרו בידו מכתבי המלצה לאישים שונים וביקשו שיעזרו לו ככל הקשור לביצוע הפרויקט. ראה: *The Jewish Chronicle*, 973 (18 November 1887), p. 13a; וכן: חבצלת, יח, 2 (ג' בחשוון תרמ"ח), עמ' 10.

46 וזאת בניגוד לדעה שנכון היה פקיד זוטא בלבד אצל פרוטיגר. וראה בעניין זה: A. Carmel, 'Review Article: Sephardi Entrepreneurs in Eretz Israel — The Amzalak of Joseph B. Glass and Ruth Kark, *Family 1816-1918, Jerusalem 1991*', *Studies in Zionism*, 13, 1 (Spring 1992), p. 102 טענת כרמל מסתמכת על דברי פרוטיגר ביומניו. אולם כידוע דעתו של פרוטיגר השתבשה בשנותיו האחרונות. ראה א' כרמל (לעיל, הערה 29), עמ' 70.

מסילת רכבת בלוונט באותה התקופה. נראה שהשער העליון היה מעוניין בפיתוח קשר רכבות בין מצרים לאסיה הקטנה.⁴⁷

פרוטיגר השקיע כספים רבים בפרויקט הרכבת, ונתן הלוואות גדולות לנבון. ברם, נבון לא הצליח להשיג גיבוי כלכלי מספיק בארץ-ישראל, ולכן נסע ללונדון ולפריס בתקווה שיצליח לגייס כספים בקרב היהודים המכובדים שם. הוא קיבל הלוואות אישיות בריבית גבוהה, דבר שהכביד מאוד על מצבו הכספי.⁴⁸ ה'ג'ואיש כרוניקל' דיווח בשנת 1889 על נסיונו להשיג תמיכה: 'נאמר שמר נבון נחל הצלחה בלונדון ובערים גדולות אחרות במערב אירופה והשיג את הכסף הנחוץ למסילת הברזל החזויה שלו'.⁴⁹

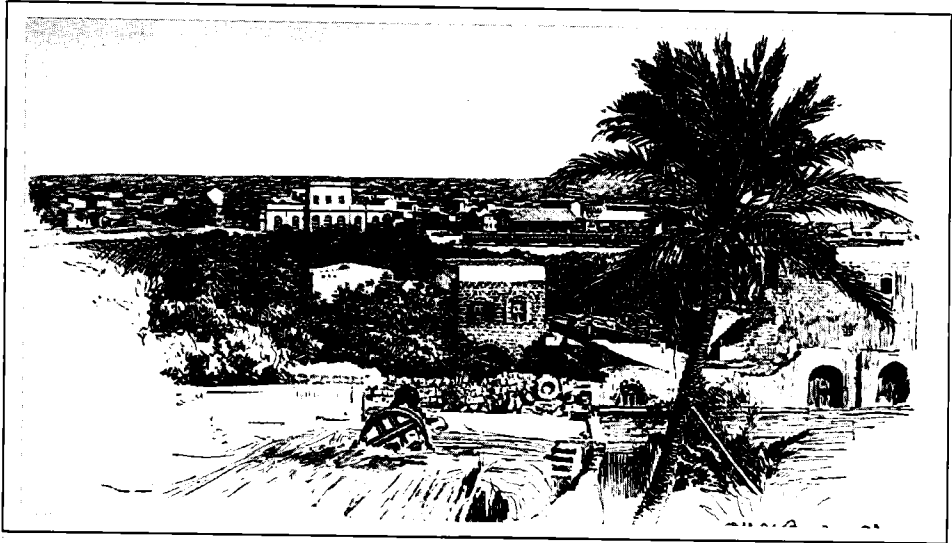
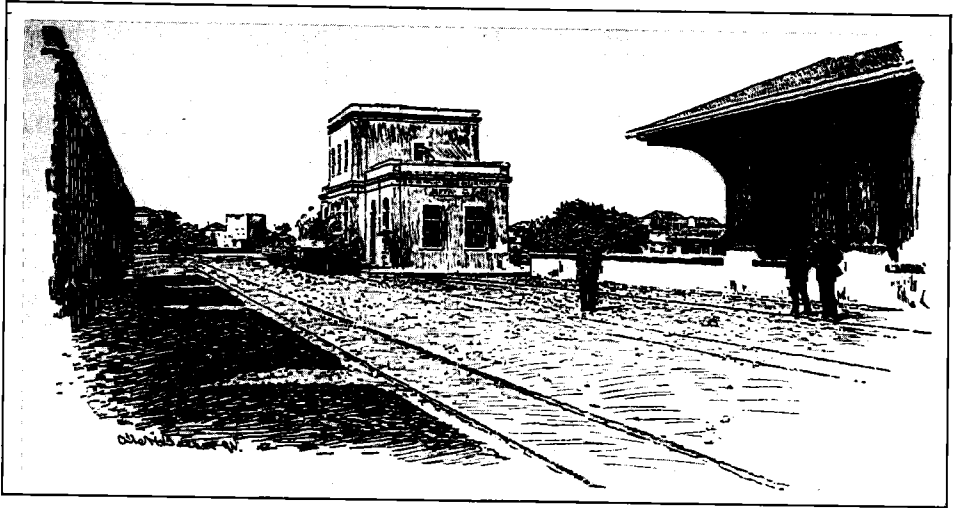
בסופו-של-דבר מכר נבון את הזכויות, בשנת 1889, לחברה צרפתית, בעבור מיליון פרנק (כ-40,000 ליש"ט). נראה שלא עלה בידו לגייס את הכספים הנחוצים כדי להמשיך בביצוע העבודה בעצמו. הוא ופרוטיגר המשיכו להחזיק בחלק מן המניות במסילת הברזל. ב-29 בדצמבר 1889 הקימו המשקיעים את 'חברת הרכבת העות'מאנית מיפו לירושלים וסעפיים'. נשיאה היה ברנאר קמיל קולה ובחבר המנהלים נכללו פ' בארו, א' לה-בק, א' ברגו, ה' דה-ברטרנד, הרוזן מפורקו, א' דה-גרל ויוסף נבון.⁵⁰ מכירת הזכויות הסתבכה כתוצאה ממחלוקת בדבר חלוקת הרווחים.⁵¹

הסקר לתכנון התוואי החל באוגוסט 1889. הסקר והבנייה התבצעו על-ידי 'החברה הפריסאית לעבודות ציבוריות ולבניין' (La Compagnie des Travaux Publics et Construction de Paris). בתמורה לביצוע העבודה התחייבה 'חברת הרכבת העות'מאנית מיפו לירושלים וסעפיים' לשלם לחברת הבנייה עשרה מיליון פרנק (כ-400,000 ליש"ט) במניות ובהתחייבויות, וכן להעניק לחברת הבנייה את הזכות להפעיל את הקו במשך חמש שנים. בשל קשיים בהתקנת המסילה בסביבת ירושלים היה צורך במשאבים נוספים, ובשנת 1891 דיווח 'חבצלת', שנבון משך משקיעים נוספים מבלגיה, שוויצריה וגרמניה.⁵²

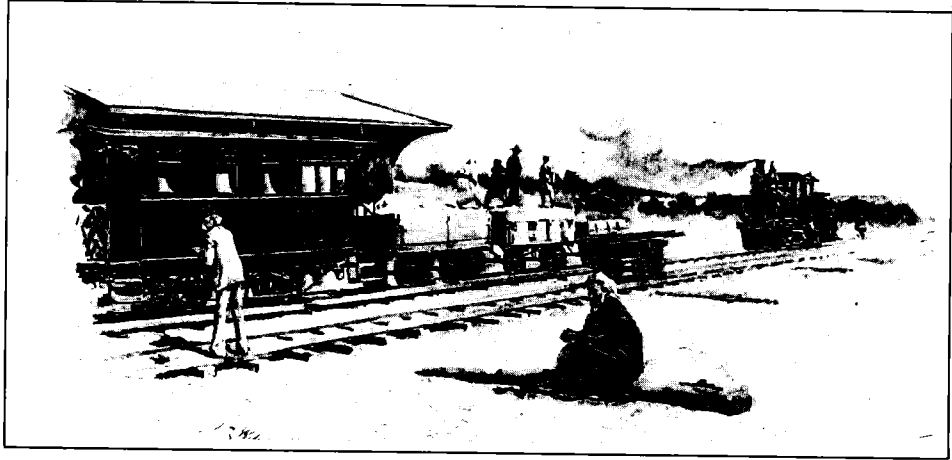
בניית המסילה נסתיימה באוגוסט 1892, וב-26 בספטמבר היא נחנכה באופן רשמי. המסילה בת 87 הקילומטרים החלה ב'פו, עברה 176 גשרים, 7 מהם בנויים ממתכת, ולאורכה היו תחנות בלוד,

- 47 זכיון שניתן לנבון, 28 באוקטובר 1888 (צרפתית ותורכית), אצ"מ, A152/6/1; וראה: D.C. Loutfy Bey, *Projet d'une Ligne de Chemin de Fer Reliant l'Egypte à la Syrie, Note sur la Société Khédivale de Géographie du Caire 20 mars 1891, Le Caire 1891*; S. Merrill, 'The Jaffa and Jerusalem Railway', *Scribner's Magazine*, 13, 3 (March 1893), pp. 295-297; J. Thobie, *Les Intérêts Economiques, Financiers et Politiques Français dans la Partie Asiatique de l'Empire Ottoman de 1895 à 1914*, I, Ph.D. Thesis, l'Université de Paris, 1973, pp. 203-207
- 48 אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 674; כתב התחייבות מנבון, ירושלים, לבנק פרוטיגר, ירושלים, 24 במאי 1893, גנוך, חטיבה 67, תיק 729; מכתב מג' דיקסון, ירושלים, לרוזן מרוזברי (Earl of Rosbery), לונדון, 4 בנובמבר 1892, PRO, FO, 78/4432, No. 261; A.M. Hyamson (ed.), *The British Consulate in Jerusalem, 1838-1914*, II, London 1941, p. 481 (ריח שבט תרמ"ט), עמ' 5-6; ק' גרנוולד, 'ראשיתה של מסילת הברזל מיפו לירושלים', 'י' בן פורת, ב'צ' יהושע וא' קידר (עורכים), פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ב, ירושלים תשל"ז, עמ' 262.
- 49 ראה: *The Jewish Chronicle*, 1098 (11 April 1890), p. 16b
- 50 טובי (לעיל, הערה 47), עמ' 204; מכתב דיקסון, לעיל, הערה 48; חבצלת, כ, 9 (כ"ז בכסלו תר"ן), עמ' 67; כרמל (לעיל, הערה 29), עמ' 58, 66. פרוטיגר נסע לפריס לפגישה השלישית או הרביעית של החברה. ראה הערה 49 לעיל.
- 52 מכתב מה' גילמן, ירושלים, ל"ג וורטון, ושינגטון, 21 באוגוסט 1889, United States National Archives, RG 59, T471; חבצלת, כא, 3 (כ"ו באייר תרנ"א), עמ' 255; ורני ודובמן (לעיל, הערה 35), עמ' 253.

תחנת הרכבת ביפו
מקרוב ומרחוק (מבט
מערבה)

הרכבת הראשונה בתחנה
בירושלים (27 באוגוסט
1892)

ברמלה, בסאג'ד, בדיר אבן ובבתיר והתחנה האחרונה בירושלים. נכון עמד במרכז חגיגות החנוכה שנערכו בנוכחות שליח מיוחד מטעם הסולטאן, מושל ירושלים, הקונסולים בירושלים ועיתונאים רבים. על תפקידו בהקמת מסילת הברזל מיפו לירושלים זכה נכון בתואר ביי, שהעניק לו הסולטאן עבדול חמיד השני, וכן באות לגיון הכבוד הצרפתי.⁵³

תוכניות נוספות למפעלים ציבוריים

פעילויותיו של נכון בתחום העבודות הציבוריות כללו נסיונות אחדים לפיתוח אזור יפו. בשנת 1893 הציע תוכנית לבניית נמל מים עמוקים מודרני ביפו, אשר יהיה יעדה ההגיוני של מסילת הברזל, ובשנת 1894 העלה תוכנית לפיתוח האדמות בסביבת יפו ולהשקיען תוך שימוש במי הירקון.⁵⁴

בהבינו את החשיבות שבבניית נמל עמוק לפיתוחה ולצמיחתה של יפו וכן את תרומתה להצלחת מסילת הברזל ולרווחיותה, הטיל נכון על המהנדס פרנסיס פרנסיס סקר מפורט ולתכנן את הנמל המוצע. העלות המוערכת היתה 4.5 מיליון פרנק (כ־180,000 ליש"ט), והרווח השנתי הצפוי היה 420,000 פרנק (כ־16,800 ליש"ט). נכון מעולם לא זכה בזכיון לביצוע פרויקט זה.⁵⁵ לעומת זאת, הצליח נכון לקבל יחד עם פיליפ אפנדי מילהאמה מקונסטנטינופול זכיון לשימוש אינטנסיבי במימי הירקון. הפרויקט נועד למצוא מים זולים להשקיען פרדסי ההדרים וכן לספק מים וחשמל ליפו כדי לפתח את העיר ואת הנמל ואת התעשייה שבה.⁵⁶ בדיונו על ההערכות הכלכליות של הפרויקט טוען שמואל אביצור, כי 'ההערכה של עלות האחזקה של מערכת ההשקיה מוגזמת', ומסביר, כי 'הדבר נעשה כדי להדגיש את כדאיות הפרויקט'.⁵⁷ מכל מקום, נראה שנכון לא הצליח לעניין משקיעים בפרויקט הזה.

מעורבותו בקהילה היהודית

פעילויותיו של נכון לא היו מוגבלות ליוזמות מסחריות או לפיתוח הכלכלי של ארץ-ישראל. הוא לקח על עצמו גם פרויקטים אחדים שנועדו לשפר את מצבם של היהודים בארץ. בשנת 1883 היה אחד ממייסדי 'עזרת נידחים', אגודה שסייעה לעולים התימנים העניים. הארגון אסף כספים לבניית בתים לעולים ליד טילוואן (כפר השילוח). אחד מהמבנים הללו, שנחנך בחנוכה 1885 (תרמ"ה), נושא כתובת המציינת, כי הוא נתרם על-ידי יוסף וגישה נכון. בשנת 1886 נבחר נכון לאחד משבעת

53 גרונוולד (לעיל, הערה 48), עמ' 262-263; חבצלת, כג, 36 (ט' בתמוז תרנ"ג), עמ' 285.

54 תוכנית להשקיען המישורים והגנים של יפו (צרפתי), אצ"מ, A152/6/3; תוכנית לבניית נמל ביפו (צרפתי), שם; Sh. Avitzur, 'The First Project for the Intensive Exploitation of the Yarkon Waters (the Frangiya-Navon Scheme of 1893)', *Museum Ha'aretz Bulletin*, 6 (1964), pp. 80-89; תוכנית השקיען; idem, 'Earlier Projects for Improved Harbour Facilities', *Museum Ha'aretz Bulletin*, 7 (1965), pp. 30-39.

55 תוכנית לבניית נמל ביפו, שם; אביצור, נמל ביפו, שם; טובי (לעיל, הערה 47), עמ' 813.

56 תוכנית להשקיען המישורים והגנים של יפו, שם; אביצור, תוכנית השקיען, שם; ורני ודובמן (לעיל, הערה 35), עמ' 327-430.

57 אביצור, תוכנית השקיען (שם), עמ' 84-86.

הנציגים הספרדים של הוועד הפועל של האגודה. אחרי שנתיים, כאשר היה בקונסטנטינופול, פעל למען האגודה והשיג רשיונות בנייה, אחדים מהם בדיעבד, לשלושים בתים באזור סילוואן.⁵⁸ נבון היה מעורב בפרויקט נוסף לבניית דיור לעניי ירושלים על קרקעות, שרכש בשותפות עם שמואל בק, בשנת 1886, ליד קבר שמעון הצדיק. שישה בתים, שנודעו כבתי נבון, נבנו שם למען עניים מבני הקהילה הספרדית.⁵⁹

נבון חשש לגורל האדמה, שעליה נכנתה השכונה ימין משה. במקור נרכשה האדמה על-ידי מונטיפיורי בשנת 1857, ואחרי שלוש שנים נבנו בתי טורא וטחנת הרוח בשליש הדרומי של המתחם. שני השלישים הנותרים היו חשופים במשך כמעט עשרים וחמש שנים. אחרי מותו של מונטיפיורי רצה יורשו, יוסף סבג מונטיפיורי, להשכיר את החלק הצפוני לחברת כל ישראל חברים, כדי שתקיים שם בית-ספר. כיוון שמגרש זה לא הוזכר בצוואתו של מונטיפיורי, הניחו שהתכוון להשאירו ברשות יורשו. לעומת זאת, מספר עניים בירושלים היו בטוחים, שאדמה זו יועדה לטובת הנוקמים בעיר ובשנת 1886 החלה קבוצה של עניים להקים שם באופן ארעי שכונת צריפים (הידועה כ'שכונת חאפ'). במחלוקת המתמשכת על הבעלות על הקרקע ייצג נבון את ענייני עניי ירושלים. ב-27 במאי 1892 הועברה האדמה לרשות קרן משה מונטיפיורי, והוחלט להקים עליה שכונה חדשה.⁶⁰ אחרי חודשים אחדים, כאשר שב לירושלים, לרגל חנוכת מסילת הברזל, כתב נבון ב'חבצלת':

ולכן בתור בא כוח העדה, עכבתי על פי הממשלה את החפירות והבניינים והנני דורש מאת האדון סעבאג למלא חובתו ולהקדיש את הקרקע, ולמסרה להעדה לבנות עליה בתים לעניים ולא לעשירים, אשר ישבו בהם שלוש שנים חליפות.⁶¹

נבון התבטא בחריפות כאשר לעימותים שבין הקהילה האשכנזית בארץ-ישראל לבין הקהילה הספרדית. הללו הגיעו לשיא בוויכוח על חלוקת כספי ה'חלוקה' מאמריקה בתחילת שנות התשעים. בקריאה שפרסם ב'חבצלת' בשנת 1892 קרא ליתר הבנה בין שתי הקהילות, והציג את נישואיו לאשכנזייה כדוגמה לכך.⁶²

נבון והשאיפות הציוניות

כבר לפני התכנסות הקונגרס הציוני הראשון, בשנת 1897, תמך נבון בשאיפות העולים היהודים שרצו להשתקע בארץ-ישראל ולייסד בה מושבות חקלאיות. בצוואת עם דודו, חיים אמזלאג, שימש נבון מתווך לרכישת אדמות פתח-תקווה וראשון-לציון. היקף מעורבותו והפרטים הנוגעים בדבר אינם ברורים כתוצאה מחוסר-התאמה בין מקורות שונים.

58 ג' דוריאן, 'שכונות ראשונות לעולי תימן בירושלים', קתדרה, 13 (תשרי תש"ס), עמ' 97-100; המגיד, כה, 3 (י"ט בטבת תרמ"ד), עמ' 20-21; חבצלת, טו, 10 (ר"ח טבת תרמ"ה), עמ' 75; שם, יז, 2-3 (ז' בחשוון תרמ"ז), עמ' 9; שם, יח, 24 (י"ג באייר תרמ"ח), עמ' 185.

59 מכתב הסכמה בין בק לנבון, ירושלים 1886, אצ"מ, A152/9/4; בן-אריה (לעיל, הערה 28), עמ' 221; חבצלת, יז, 18 (י"ד באדר תרמ"ז), עמ' 133.

60 מכתב מסבג, לונדון, לרבנים פאניזיל וסלנט, ירושלים, 12 בינואר 1887, אצ"מ, A152/9/12; בן-אריה (לעיל, הערה 28), עמ' 240-241; "י מיזל, אלה תולדות קרן מזכרת השר משה מונטיפיורי, ירושלים תרצ"ט, עמ' 70-73; ר' קרק, 'הערות לפרשת "בתי טורא"', קתדרה, 18 (טבת תשמ"א), עמ' 161-163.

61 חבצלת, כג, 3 (ז' בחשוון תרנ"ג), עמ' 19-20.

62 שם, עמ' 17-19.

נבון כתב בחיבור אוטוביוגרפי, כי כבר בשנת 1876 פנו אליו אנשים, שמאוחר יותר הקימו את פתח-תקווה, וביקשו שיסייע להם למצוא אדמות. אחרי נסיונות נפל לרכוש אדמות בקירבת יריחו וחברון, נפגש נבון עם דודו, ודיווח לו על הפרשה. חיים אמזלאג אמר, שאפשר לרכוש קרקעות בקירבת יפו. הוא שלח מברק לבעל האדמות, אנטואן בישארה טיאן, ערבי נוצרי מיפו, וזה ענה לו בחיוב. נבון ודודו ביקרו במקום, אך טיאן דרש מחיר גבוה מדי בעבור הקרקעות.⁶³ המתיישבים תיארו את התהליך בצורה שונה. לדבריהם, בקיץ 1878 יצאו דוד גוטמן, יואל משה סלומון, יהושע שטמפפר, זרח ברנט ונציגים אחרים של הקהילה האשכנזית בירושלים לבדוק את אדמות מלבס שבקירבת יפו. עם בואם לשם פנו לחיים אמזלאג, וביקשו ממנו לפנות לבעל הקרקעות, טיאן, לארגן להם פגישה עימו ולאפשר להם לראות את הקרקעות. בסופו-של-דבר נרכשו ב-30 ביולי 1878 מסלים קצאר, שהיה אפנדי נוצרי אחר ביפו, 3,375 דונמים תורכיים (3,044 דונמים). בשנת 1879 הגיעו המתיישבים להסכם עם טיאן, ורכשו בתשלומים 10,000 דונמים תורכיים (9,193 דונמים) מאדמותיו. הם רשמו חלק מן האדמות על שמו של אמזלאג.⁶⁴ בגרסתם של המתיישבים נבון אינו נזכר כלל.

נבון היה מעורב ברכישת אדמות ראשון-לציון. אברהם יערי כתב, כי 'לבונטין וחבריו ביקשו את עזרתו של יוסף נבון, יהודי ספרדי מירושלים ואת עזרתו של חיים אמזלאג כדי לנהל עסקים עם מוכרי קרקעות בכוח, היות שהם לא הכירו את רזי רכישת הקרקעות בארץ ישראל'.⁶⁵ בתחילה מצאו המתיישבים חלקת אדמה, ושילמו את תמורתה. כשנבון גילה את הקשיים הכרוכים ברישום הקרקעות, פרש מן העסקה. הכסף, שכבר שולם למוכר, הוחזר, בניכוי 3,000 פרנקים (120 לי"ט). על-פי טענתו של נבון, הוא זה שספג הפסד זה. מפי פקיד רישום הקרקעות, אשר הודיע לו על הבעיות בביצוע העסקה, נודע לנבון שעוד קרקעות עומדות למכירה בעין הקורא (עין קרא). הוא איתר את האדמות הללו, ומתיישבי ראשון-לציון רכשו אותן.⁶⁶ עסקות אלה כמעט הושלמו כאשר הממשלה העות'מאנית הטילה איסור על התיישבות של יהודים זרים. המתיישבים הצליחו לעקוף צו זה בעזרתו של חיים אמזלאג, אשר רכש בשמותיהם את אדמות עין הקורא ממוסטפה אד-דג'אני, ונתן למתיישבים שטרי מכר בלתי-רשמיים כעברית. הרשויות העות'מאניות הקשו על השגת הרשיונות, אך העלימו עין מפעולות המתיישבים, עד שהסתיימה הבנייה, וזאת כדי להימנע מאי-נעימויות עם סגן הקונסול הבריטי. על-אף שאדמות ראשון-לציון נרשמו על שמו של חיים אמזלאג, הוא חתם על הצהרה, כי כל הבניינים והבתים שנבנו על הקרקעות מעולם לא היו שייכים לו. המתיישבים היו אסירי תודה לו וליוסף נבון, והודו להם במכתב גלוי, שפורסם ב'חבצלת' בשנת 1883. למרות הבעת האמון של צבי הירש לבונטין וחבריו, הופצו שמועות, שנבון ואמזלאג שלשלו לכיסם סכום של 10,000-15,000 פרנק (400-600 לי"ט) במהלך הסיוע לביצוע עסקה זו. נראה שדיווחים אלה לא היו מבוססים, והמתיישבים לא הגישו שום תביעה בנדון.⁶⁷

63 ראה: J. Navon, 'Quelques Précisions', *Le Renouveau*, 7 (6 May 1927), p. 2.

64 ראה: A. Yaari, *The Goodly Heritage*, Jerusalem 1958, pp. 79-88; ר' יורעאל, 'ליבוקות ההיסטוריוגרפיה של שנותיה הראשונות של פתח-תקוה', קתדרה, 9 (תשרי תשל"ט), עמ' 194; ד' גלעד, 'ראשון לציון בחסות הברון רוטשילד (1882-1900)', קתדרה, 9 (תשרי תשל"ט), עמ' 128, 133.

65 יערי (שם), עמ' 113.

66 נבון, לעיל, הערה 63; שם, 8 (13 במאי 1927), עמ' 1.

67 מכתב ערכות מאת לבונטין, יפו, 26 ביולי 1882, ארכיון דוד יודלוביץ', אצ"מ, א/192/217/2; מכתב הצהרה

בנוסף לסיוע שנתן למושבות החקלאיות בפתח-תקווה ובראשון-לציון, קיים נבון משא-ומתן בשמו של מנהל מקווה-ישראל, שמואל הירש, לרכישת קרקעות ליד הכפרים יאלו, גידרו ולטרון שבשפלת יהודה, באמצע הדרך בין יפו לירושלים. מעורבותו לא הוגבלה לרכישת קרקעות, אלא כללה גם סיוע למתיישבי ראשון-לציון ועקרון בהשגת רשיונות בנייה. כמו-כן עזר למתיישבי ראשון-לציון להשיג הלוואה מבנק פרוטיגר.⁶⁸

באותה העת הבין נבון את הקשיים הכרוכים ביישוב יהודים רבים בארץ-ישראל. הוא השתדל להשתמש בהשפעתו כדי להביא לביטול ההגבלות, שהטילו העות'מאנים בשנת 1891 על הגירת יהודים מרוסיה לארץ-ישראל. בתמיכתו של החכם באשי, רבי משה הלוי, הגיש נבון לסולטאן הצעה ליישב יהודים רוסים ורומנים באסיה הקטנה ובסוריה. במכתבו לסולטאן גם הילל אותו על שיישב מחדש את נתיניו היהודים הנאמנים מקורפו, אי שתורכיה הפסידה ליוון, והזכיר את נאמנותם של כל נתיניו היהודים ואת תרומותיהם לפיתוח האימפריה במהלך השנים.⁶⁹

נבון נסע ללונדון ולפריס, כדי לזכות בסיועם של יהודים עשירים ובעלי השפעה למימוש תוכניתו, אך לשווא. לפיכך תמך בתוכנית לרכישת שטח גדול מזרחית לירדן למטרות התיישבות יהודית, תוכנית שהיו מעורבים בה הבארון מוריס הירש, חברת כל ישראל חברים וחובבי-ציון. בסופו-של-דבר לא יצאה התוכנית אל הפועל, ונבון חיפש פתרונות אחרים ל'שאלה היהודית'.⁷⁰ אחת החלופות האפשריות היתה תוכניתו של הבארון הירש ליישב יהודים בארגנטינה. תמיכתו של נבון בתוכנית זו היתה מסויגת, כפי שתיאר הירש במזכר:

... על אף שהוא [נבון] נלהב ביותר להגירה זו לתורכיה האסיאתית, בסופו של דבר לא היה מהסס להעניק עדיפות לרפובליקה הארגנטינית, לולא החל קודם כול בפרויקט האחר ... מר נבון מאמין, ונראה לי [להירש] שבצדק, כי אם יוותרו על פלסטינה, תסכים הממשלה התורכית למספר מצומצם של מהגרים יהודים ותעניק להם בחינם, או כמעט בחינם, את הקרקעות הדרושות.⁷¹

נבון היה מעורב אפוא בתכנון ובביצוע של פרויקטים ציוניים שונים ברמה מקומית, כמו ראשון-לציון ופתח-תקווה, וברמה אזורית, כמו תוכנית עבר-הירדן. על-אף שהעדיף למצוא פתרונות בארץ-ישראל ובחלקים שונים של האימפריה העות'מאנית, התעניין גם בתוכניות חלופיות ליישוב הפליטים היהודים ממזרח-אירופה, תוך שיתוף-פעולה עם מנהיגים יהודים ברחבי העולם. תוכניותיו השונות לפיתוח הארץ תרמו גם הן למאמץ הציוני, בהגדילן את יכולת הקליטה של

של אמזלאג, 30 ביולי 1883 (עברית וצרפתית), אצ"מ, J15/711; יערי (לעיל, הערה 64), עמ' 113-114; אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 668-669; חבצלת, יג, 21 (ג' בסיוון תרמ"ג), עמ' 162; הלבנון, יט, 31 (ב' באלול תרמ"ב), עמ' 247.

68 מכתב מפינס וסלומון לנבון, 1883, אצ"מ, A152/8/2; מכתבים מנבון, ירושלים, להירש, מקווה ישראל, 20 באוגוסט ו-31 באוקטובר 1883 (צרפתית), אצ"מ, J41/62; יערי (לעיל, הערה 64), עמ' 80-82; אלישר (לעיל, הערה 8), עמ' 668-669; הירש למזכיר כ"ח [פריס], 3 בנובמבר 1882, בתוך: ש' יבנאלי (עורך), תקופת חיבת ציון, ב, תל-אביב תשכ"א, עמ' 61; נבון (לעיל, הערה 63), 9 (30 במאי 1927), עמ' 1.

69 פרומקין (לעיל, הערה 13), עמ' 160-163.

70 צ' אילן, 'הברון הירש והנסיון לאירגון פעולה יהדות כלל-עולמית לרכישת אדמות ולהתיישבות בעבר-הירדן ב-1891', כיוונים, 17, עמ' 111-116; חבצלת, כא, 41 (ח' באב תרנ"א), עמ' 326-327.

71 מזכר מאת הבארון הירש על התיישבות בארץ-ישראל, משנת 1891, ראה: K. Grunwald, *Turkenhirsch: A Study of Baron Maurice de Hirsch Entrepreneur and Philanthropist*, Jerusalem 1966, pp. 123-125

בעמוד ממול: דף ראשון של זכרונות יוסף אמזלק הארץ. כך, למשל, תוכניותיו לפיתוח אזור יפו נועדו לאפשר הקמת משקים חקלאיים רבים יותר וליצור אמצעי מחיה לאנשים רבים יותר; השכונות המסחריות שהקים אפשרו לעולים רבים למצוא דיור זול יחסית ובאיכות טובה. כך תרם נכון למאמץ הציוני הן באופן ישיר והן בעקיפין.

סיכום

מעורבותו של יוסף נכון בפיתוח ארץ-ישראל באה אל קצה בשנת 1894. גורמים אחדים הובילו לנפילתו. מבחינה כספית ספג הפסדים רבים בתחומים אחדים, ובשנת 1894 הכריז על פשיטת רגל. מצבו לא היה יוצא דופן; שני בנקאים בולטים ממוצא אירופי פשטו את הרגל בתקופה זו – פיטר מלוויל ברגהיים בשנת 1892, ופרוטיגר בשנת 1896. פשיטות רגל אלה נבעו בעיקר מהמגבלות שהטילה הממשלה העות'מאנית על מכירת קרקעות ליהודים. אשר לנכון ולפרוטיגר, ההפסדים שספגו מהשקעותיהם במסילת הברזל יפו-ירושלים היו גם כן גורם חשוב בנפילתם.⁷² יתרה מכך, נכון איבד את האמון שנתנו בו המשקיעים. תוכניתו הגרנדיוזית להקמת מסילת הברזל יפו-ירושלים נכשלה לחלוטין. בהתחלה היתה הרכבת מאוד בלתי-רווחית, ואף הפסיקו את פעולתה לזמן-מה. לכן, מן הסתם, לא רצו אנשים להסתכן ולהשקיע בפרויקטים החדשים של נכון, ובכך נחרץ גורלם של הפרויקטים שלו להרחבת נמל יפו ולהשקיית יפו וסביבתה.

אחרי שעזב את ארץ-ישראל התגורר נכון בלונדון וכפריס, ומת בפריס בשנת 1934. באירופה המשיך לעסוק בפעילויותיו הפיננסיות, שאחדות מהן היו קשורות בארץ-ישראל. יש לציין את התוכנית שעבד עליה בשנים 1927-1930 – פיתוח עיר גנים שתיקרא 'בית יוסף' על הר כנען שליד צפת. אך התוכנית לא עברה מעולם את שלב התכנון. נראה שנכון מעולם לא הצליח למחוק את החותם השלילי שטבע בו כשלון פרויקט הרכבת מיפו לירושלים. הוא נשאר בגלות שכפה על עצמו בעודו מייחל לחזור לארץ מולדתו.

למרות הכול, לפעילויותיו של נכון בארץ-ישראל במשך עשרים שנה היה תפקיד חשוב בפיתוח פני האזור. הוא השפיע על פיתוח הנוף העירוני של ירושלים. רעיון השכונות המסחריות שבוצע על-ידיו ועל-ידי שותפו, היה דוגמה לחיקוי מצד משקיעים אחרים. בשנת 1897 נשאו כ-11 אתרוזים מיחידות הדיור שנבנו מחוץ לחומות העיר העתיקה אופי מסחרי.

גם באזור הכפרי שבסביבת יפו באה מעורבותו של נכון לידי ביטוי. כמתווך בהקמת המושבות פתח-תקווה וראשון-לציון וכיועץ לרכישת קרקעות אחרות היה נכון גורם חשוב בפיתוח מפת ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל.

בראש הישגיו עמד עצם מעשה בניית מסילת הברזל מיפו לירושלים. למרות הקשיים וההפסדים הפיננסיים האישיים היה זה קו הרכבת הראשון שנבנה בלונדון, ובמשך הזמן הובילה הרכבת לשינוי פני מערכות התקשורת והתובלה בארץ-ישראל.

מעורבותו של נכון בבניית הרכבת היתה שיא גם מבחינת התקדמותו בתחום היוזמות. את הכסף שצבר בפעולותיו המסחריות השקיע מחדש, ראשית בפעילות בנקאית, אחר כך ברכישת קרקעות ובפיתוחן ולבסוף בעבודות ציבוריות בקנה-מידה גדול.

⁷² מסמכי פשיטת הרגל של בנק פרוטיגר, גנוך, חטיבה 67, תיקים 429, 456; מסמכים הקשורים לפשיטת הרגל של נכון, אצ"מ, A152/12/4 ר-A152/12/5.

Chemin de fer de Jaffa
 ההיסטוריה של מסילת הברזל של יפו
 י. אמזלק*

בשנת 1880 בהיותי בירושלים נפגשנו עם בן דודתי יוסף נבון, המהנדס של הממשלה העותומאנית, פרנגייה אפנדי, אתו היינו בידידות, והוא העלה את הנושא ואמר שהוא יכול להכין תכנית להתקנת מסילת ברזל מיפו לירושלים אשר לא תעלה על 400 אלף [?] לירות. אני המכיר את התחבורה בשני הכוונים, ראיתי שעיסקה כזו יכולה להיות רווחית מאד לחברה שתקבל זאת, בן דודתי עבד עם בנק פרוטיגר בעסקי קרקעות והציע את הרעיון: לקבל זכיון מהשלטונות ולמכור אותו, דבר שיכניס רווח גדול. ובכן עודדו אותו וללכת ליפו ולהכין סטטיסטיקה מתנועת העגלות, גמלים וחמורים משני הכוונים. מיד חזרתי ליפו ובקשתי מידידי א' שמעון רוקית [רוקח] להטיל על פקידו להכין סטטיסטיקה, בהיותי הדאמינו [הממונה] של הממשלה על ההכנסות מתנועה זו. תוך זמן קצר זה היה מוכן. שילמתי לפקיד שכר טרחתו וחזרתי לירושלים. הבנקאי פרוטיגר בדק וראה שכפי שאמרתי לו, העסק הינו כדאי מאד והבנק פרוטיגר החליט לשאת בכל הוצאה שתידרש לעניין זה.

התמקחנו עם המהנדס פרנגייה שיכין תכנית ב-200 לירות, אותם שילם הבנק. תוך פחות מששה חודשים התכנית היתה מוכנה והתחלנו לעבוד כדי לקבל המלצות מהקונסולים. אני טופלתי אצל מיסטר מור, הקונסול האנגלי, שנתן חוות דעת טובה מאד. אחר כך כל קונסול שראה את אישהדי [העדות] של הקונסול האנגלי, נתן גם הוא את שלו.

התחלנו להתכונן ללכת לקושטא כדי לקבל את הזכיון. בן דודתי היה ידיד של מוסה פאשא אל חוסייני ובנו היה נשוי עם הבת של אחיו של כאמל פאשא, שהיה באותו זמן שר חשוב, וניתן היה לצפות לעזרה גדולה ממנו להצלחת ענין מסילת הברזל. כמה ימים לפני הנסיעה לקושטא אמר לי בן דודתי שאני אשתתף בכל ההוצאות, הצעה זו לא נראתה לי וויתרתי על הנסיעה אתו לקושטא. וטוב עשיתי, תודה לאל. עד שקבל את הזכיון עברו 3-4 שנים. הזכיון נמכר לחברה צרפתית אחת שפשטה את הרגל ואחרי כן מכרו אותו לחברה צרפתית אחרת. ההכנסה לא הספיקה לכסות אפילו מחצית מההוצאות. עיסקה זו גרמה להרס בנק פרוטיגר שהיה מוכרח לפשוט את הרגל. אין אדם צריך להצטער אם לא הצליח באיזה עסק, ותמיד צריך לבטוח בשי"ת שיכוון אותנו לטובה, אמן.

* המקור: זכרונות יוסף אמזלק, עמ' 13-16, ארכיון שמעון אמזלק, ירושלים. תודתי שמורה לגולדה אמזלק ז"ל על מסירת התעודה לרשותי. כן מודה אני לאפרים לוי על הכנת התעתיק ולמזל לנברג-נבון על התרגום מלאדינו לעברית.